

ПЕДАГОГИКА ФАКУЛЬТЕТИ

1-курс Педагогика- психология таълим йўналиши толиби
Исмоилов Мусажоннинг Психология фанидан ёзган

РЕФЕРАТИ

Миллий мактаб ўқитувчисининг
ижтимоий сифатлари

Қўқон – 2011

Ҳар бир ўқитувчининг маънавий – сиёсий қарашлари, унга қўйилган талаблар умуман ўқитувчига хос хусусиятлар деярли бир хилдир. Аммо ҳар бир халқнинг ўзини миллий урф – одатлари, тарбия усуллари, маънавий сифатлари мавжуд. Шунинг учун ҳам миллий мактаб ўқитувчиси ҳақида фикр юритилади.

Миллий мактаб ўқитувчисининг асосий сифатлари, уни миллий урф – одатларга, миллий бойликларга ва миллий тарбиявий таъсир усулларига содиқлиги билан белгиланади. Шунингдек, унинг Ватанга муҳаббат, мустақиллик ишига садоқат, жамоа ҳаётига муносабат, инсонпарварлик, ростгўйлик, ўз – ўзини тута билиш, қардошларча бирдамлик, ноҳақликка нисбатан мурасасизлик, дўстлик ва ўртоқлик каби сифатлар ҳам ўқитувчига хос хусусиятдир.

Ўқитувчи шахси хусусиятларининг муҳим томони унинг маънавий – сиёсий эътиқоди ва дунёқарашидир.

Ўқитувчи илғор педагогик билимларга эга бўлиши, дунёқараши кенг ва бой бўлиши, бутун фаолиятда ахлоқ тамойилларига амал қилиши лозим. Ўқитувчининг бутун педагогик фаолияти, ҳатти – ҳаракати ана шу эътиқоди, ахлоқ тамойиллари асосида содир бўлади. Ўқитувчининг дунёқараши унинг педагогик – психологик билимларни амалиётга тадбиқ этишига мустаҳкам асос бўлади.

Ҳар бир ўқитувчи ўзига топширилган иш учун жамият ва халқ олдида жавобгар эканлигини яхши билади. Бу ишончини оқлаш учун ўз устида тинмай ишлайди. У ўз ишида эришган муваффақиятлари билан кифояланиб қолмайди, ўз малакасини ошириб боради, янгиликни ҳис қилиб, ҳар доим олға интилади, миллий мактаб ўқитувчиларининг юқори ижтимоий онглилиги уларни ўқувчилар орасида обрўли қилади. Бу обрў ўқувчиларнинг ўқиш фаолиятлари ва ўзлаштиришларининг яхшиланишини таъминлайдиган энг муҳим омиллардан биридир.

Ўқитувчининг энг муҳим маънавий фазилатларидан бири – бу уни адолатли бўлишидир. Адолатли бўлиш бола ишончини қозонишнинг негизидир. Шахсиятдан, шахсий манфаатлар, эҳтирослар ва интилишлардан ташқари қандайдир мавҳум адолатнинг бўлиши мумкин эмас. Адолатли бўлиш учун ҳар бир боланинг маънавий дунёсини энг нозик жойларигача билиши керак. Агар у бераҳим вазиятда ўсса, адолатсизлик қайғусини бошидан кечирса унда яхшилик ва гўзалликка нисбатан бепарво бўлиб қолади.

Ўқитувчининг маънавий фазилатидан яна бири – бу унинг талабчанлигидир. Ўқитувчи ўзига нисбатан ва ўқувчиларга нисбатан қанча талабчан бўлса ўша ерда интизом, ахлоқий поклик, чуқур билим бўлиши мумкин. Аммо фанга қўйилган талабни тарбияга қўйиб бўлмайди. Чунки фан шундай воситаки, бу восита ёрдамида фаннинг идеали кишида раванқ топади.

Ўқитувчи билим бериш орқали шахсни тарбиялаши лозим, бунинг учун у ўқувчиларга нисбатан талабчанг бўлиши лозим. Лекин талабчанглик албатта самимиат билан боғлиқ бўлиши керак. Агар ўқитувчи болага нисбатан талабчанг бўлса-ю, лекин боланинг ички дунёсини, ўзига хос хусусиятини билмаса уни қалбига йўл ҳам топа олмайди.

Ўқитувчи боланинг юзига, кўзига қараб уни ҳозир кечираётган психологик ҳолатини англаши, лозим. Агар бола ғамгин кўринса унга эҳтиёткорлик билан муомала қилиши зарур. Эҳтиётсизлик билан муомала қилдингми уни кўнглини оғритасан. У эса ўқувчини билимларини ўзлаштиришига таъсир қилади.

Боланинг қалбида ўзига хос тор бор, у ўз мақомида янграйди. Шундай экан, мана шу торни ўқитувчи ўзига мослаштириши лозим. Уни мослаштириши ўқитувчини ўқувчиларга самимий муносабати орқали пайдо бўлади.

Миллий мактаб ўқитувчисининг ижтимоий сифатлари қуйидагиларда ўз аксини топади.

1. Ўқитувчининг шахсий хислатлари:

ўз касбини севиши у ҳақда билимларга эга бўлиши, уни ўқувчилар онгига етказа билиши, камтарлиги, талабчанлиги, самимийлик, билимга эътиқод, дунёқараш, ақл – фаросатлилиги, болаларни севиши.

2. Ўз касбига хос хусусиятлари:
ўз масъулиятини, виждоний бурчини ҳис қилиши, ўзига танқидий кўз билан қараши, ўз диққати ва ўқувчилар диққатини ташкил қила билиш, кузатувчанлиги, ўзини бошқара олиши, таълим жараёнидаги қийинчиликларга бардош бериши.
3. Касбига хос билими:
Ўз фанини яхши билиши, унга керак бўлган фанларни ўзлаштириши, ҳозирги замон таълимидаги янгиликларни фанга тадбиқ қила олиши, ўқувчилар, ота – оналар ва бошқа касбдошлари билан олиб бориладиган тарбиявий иш мазмунини, педагогик технологиянинг дарсда қўллай билиши.
4. Ўқитувчининг мавзулар мазмунини бойитиш, ўқувчиларнинг билиш жараёнларини фаоллаштириш, улар фаолиятини уюштириш, ўқувчиларнинг қизиқишларига қараб турли маросимларни уюштиришдаги уддабуронлик сифати.

Шунингдек, ўқитувчининг ташкилотчилик, ўқувчилар билан ўзаро муносабатларга киришувчанлик каби сифатлари ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган сифатлардир.

Ўқув ва билиш фаолиятини ташкил қилиш, жамоа, ота – оналар ва мактабга ёрдам берувчи ташкилотлар ишини ташкил қилиш ташкилотчилик фаолияти билан боғлиқ бўлса, коммуникатив фаолият – ўқитувчининг ўқувчилар, ота – оналар, мактаб маъмурияти билан боғлиқ ўзаро эмоционал муносабатларини ўз ичига олади.

Таълим – тарбия ишининг муваффақияти кўп жihatдан ўқитувчининг педагогик қобилиятига ва қизиқишига боғлиқдир.

Педагогик қобилият ўқитувчи шахсига хос бўлиб, бир қанча сифатларни – унинг ақл – заковати, иродаси, ҳиссиётлари, характериға хос ва бошқа хусусиятлардан таркиб топади. Бу хусусиятлар туфайли қобилиятли ўқитувчи муваффақиятли ишлайди ва оз меҳнат сарфлаб, катта натижага эришади.

Таълим – тарбия ишига бўлган қобилият туғма қобилият эмас, одам табиатдан шу қобилият куртакларини олади. Қобилият шахснинг фаолиятга ижобий муносабатида ривожланади. Педагогик фаолиятини эндиgina бошлаган ёш ўқитувчи ҳам яхши натижаларга эриша олмаслиги мумкин. Бунинг сабаби унда педагогик қобилиятининг йўқлиги эмас, балки педагогик кўникмаси ва малакасининг етарли бўлмаслигидир. Агар ўқитувчи ҳавас билан ақл юритиб астойдил ишласа бундай кўникма ва малака албатта пайдо бўлади.

Ўқитувчи ўқувчининг ички дунёсини тушуниши, яхши психолог бўлиши, ўқувчини қизиқтира олиши, ўқув материалларини тушунтира билиши, ўқувчининг билимларини тўғри баҳолай олиши, болаларга тарбиявий таъсир кўрсатиши, ўқувчилар жамоасининг меҳнатини ташкил этиб, уларга раҳбарлик қила билиши, педагогларга хос одобга эга бўлиши, ҳар бир ўқувчи билан алоҳида – алоҳида муомалада бўла олиши керак. Шундаgina у қобилиятли ўқитувчи ҳисобланади.

Ал Фаробий (873 – 950) ўқитувчи ҳақида гапириб, “Ўқитувчи ақл – фаросатга, чиройли нутққа эга бўлиши ва ўқувчиларга айтмоқчи бўлган фикрларини тўла ва аниқ ифодалай олишни билмоғи зарур. Ўқитувчи фақат ўз фани биланgina шуғулланиб қолмай, балки ўз билимларини ўз ўқувчиларига ҳам бериши, бундай машоққатли меҳнатдан чарчашни билмаслиги лозим” деган эди.

Шунингдек ўқитувчи ўзининг баъзи бир хусусиятлари билан ажралиб туриши керак. Бу хусусият унинг нутқини педагогик тусга киритади. Янги мавзунини бажаришни, топшириқнинг бажарилишини текширганда, умуман танбеҳ берганда ёки бирор ишни

маъқуллаганда нутқи ўзининг фаоллиги, самимийлиги билан гапирилаётган нарсага ишонч билан ажралиб туриши керак. Шундагина ўқитувчининг нутқи ўқувчиларга таъсир этувчи кучга эга бўлади деб ўқитувчи қобилиятига хос хусусиятларни таърифлаб беради.

Буюк мутафаккир Ибн Сино (980 – 1037) ҳам ўқитувчи ва унинг қобилиятига катта эътибор билан қараган. У болани ўқитиш ва тарбиялашда ўқитувчи ва тарбиячи танлаш муҳим масала деб ҳисоблайди. Ростгўй, доно, билимдон болаларни ўқитадиган ўқитувчи олдига бир қанча талаблар қўяди. Унинг фикрича:

1. Ўқитувчи болалар билан муомалада босиқ бўлиши керак.
2. Муаллим ўқувчилар таълимни қандай ўзлаштираётганини кузатиб бориш зарур.
3. Ўзлаштириш жараёнида муаллим ҳар хил усулни қўллаши даркор.
4. Ўқувчининг хотираси ва бошқа ақлий қобилиятини билиши лозим.
5. Ўтилганларни такрорлашга мажбур қилиш орқали уларни фанга қизиқтириш керак.
6. Ўз фикрини ўқувчига баён қилганда олдин ундан масаланинг моҳиятини ўзи тушуниб олиш, кейин уни қисқа, аниқ, адабий тилда тушунтириш керак. Бунда кўп гапиришдан қочиш лозим.
7. Ҳар бир фикр ҳақиқат билан тасдиқланиши, болаларда ҳиссиёт уйғотадиган бўлиши зарур деб ўқтиради.

Ибн Сино ўқитувчи олдига қўйган бу талаблар уларда юқорида таърифланганлар асосида қобилиятга эга бўлиши лозимлигини ифодалайди. Бу қобилиятлар ўқитувчининг педагогик қобилияти ҳамдир. Педагогик қобилият ўзи нима? Педагогик қобилият - бу ўқитувчи шахсининг ақлий, эмоционал, иродавий ҳислатлари, педагогик фаолиятга қизиқиш, интилиш, изланиш, фаолиятни уддасидан чиқа билиш хусусиятидир.

Педагогик қобилият ва унинг тузилиши ҳақида кўпгина Россиялик психологлар Ф.Н.Гоноболдин, Н.В.Кузмина, Н.Д.Левитов, И. В. Страхов. М.Г.Давлетшин кабилар иш олиб бордилар. Улар педагогик қобилиятлар кўп қиррали эканлигини, унинг учун бир ёки бир неча сифатлар етарли эмаслиги ҳақида илмий текширишлар олиб бориб, педагогик қобилиятининг тузилишини кўрсатиб бердилар.

Педагогик қобилият қуйидагилардан тузилган.

1. Дидактик қобилият – ўқитувчининг ўқувчиларга янги билимларни, информацияларни тушунарли қилиб баён қилиш.
2. Академик қобилият – ўқитувчининг ўзи ўқитадиган фанига оид ва унга бевосита керак бўлган, фойдали маълумотларни берадиган фанларни билишга бўлган қобилият.
3. Перцептив қобилиятнинг – ўқитувчининг ўқувчиларга хос хусусиятларини, уларнинг қизиқишлари ва имкониятларини билган ҳолда уларни қалбига, ички дунёсига кира билиш, таъсир кўрсата билиш қобилияти.
4. Нутқ қобилияти – ўқитувчининг ўқув материални аниқ ва тушунарли, тизимли баён қила билиш қобилиятидир. Нутқ ёрдамида мимика ва пантомимика воситасида ўз хис туйғуларини тушунтира билиш қобилиятидир.
5. Ташкилотчилик қобилияти – бу ўқувчиларнинг қизиқишлари, идеаллари, йўналишлари, дунёқарашларини ҳисобга олиб таълим - тарбия ишларини ташкил қилиш, ўқувчиларни жипслаштириш, жамоани уюштира олиш, ўз шахсий ишини ташкил қила билишдир.
6. Авторитар қобилият – ўқувчиларга бевосита эмоционал иродавий таъсир кўрсатиш, улар орасида, педагогик жамоа ўртасида обрў қозона олиш қобилиятидир. Ўзининг талабчанлиги, самимийлиги, одиллиги билан жамоа орасида ажралиб туришдаги фазиладир.
7. Коммуникатив қобилият – бу ўқитувчининг ўқувчилар билан тўғри муносабат ўрната олиши, ўқувчиларга тўғри ёндошиш йўлини топа билиши, ўзаро самимий муносабатлар ўрната олиш, улар билан бирга ҳамнафас бўлиш қобилиятидир.

8. Педагогик ҳаёл ҳам педагогик қобилият таркибига киради. Ўқитувчи ўзи таълим - тарбия бераётган ўқувчисини қандай характерли хусусиятга эгаллигига қараб, уни келгусида ким ва қандай инсон бўлишини била оладиган, унда қандай фазилатлар бор, лекин улар келгусида қандай фазилатларни шаклланиши имконини олдиндан айтиб бера олишдаги қобилиятдир.
9. Диққатни ташкил қила билиш қобилияти. Бунда ўқитувчи аввало ўз диққатини ва ўқувчилар диққатини ташкил қила олиш, диққатни тақсимлай олиш, таълимда бирорта ҳам жараёни диққат эътибордан тушуриб қолдирмаслик ва уларни диққат ҳажмига сиғдира олиши, тақсимлаш, шунингдек, ўқувчилар қандай диққат (ихтиёрсиз, ихтиёрий, беқарор, барқарор ва ҳ.з.) билан дарсда ўтирган бўлса ўша диққат хусусиятидан фойдаланиб иш кўриш қобилиятидир. Россиялик психолог И.В.Страхов бу қобилиятни диққатни тақсимлаш қобилияти деб кўрсатади. Аммо таълимда фақат диққатнинг тақсимланиши эмас,

балки унинг ҳамма хусусиятлари ҳам ишгирок этади.

Шунингдек, ўқитувчи учун ўқувчиларни севиш ҳам қобилиятдир. Чунки болани севган ўқитувчигина яхши ўқитувчи бўла олади. Болани севмаган ўқитувчидан чинакам ўқитувчи чиқмайди. Бундайлар педагогик касбни тарк этганлари маъқул.

Агар ўқитувчи юқорида келтирилган қобилиятларга эга бўлса таълим жараёни муваффақиятли, мақсадга мувофиқ ташкил этилади.

Қуйида биз педагогик қобилиятнинг баъзи муҳим томонларига тўхталиб ўтамыз.

Таълим - тарбия иши ўқитувчидан диққат ва қузатувчанликни талаб қилади. Ўқитувчи чинакам педагогларга хос сезгирлик, қузатувчанлик қобилиятига эга бўлиши керак. Бу хусусият бола кўнглида содир бўлаётган нарсаларни ҳам пайқаб олишга ёрдам беради. Сезгир ва қузатувчан ўқитувчи ўқувчининг кўриниши ва ҳаракатидан унинг рост ёки ёлғон гапираётганлигини, кўнглидан нималар ўтаётганлигини, нималар қилмоқчи эканлигини тез пайқаб олади.

Ҳар қандай қузатиш яхшилаб диққат қилиш асосида содир бўлади. Ўқитувчи ўқув материалларини тушунтираётганда, доскага ёзаётганда ёки ўқувчини чиқариб доскага ёздирётганда, кўрсатма қуроллардан фойдаланаётганда, ўқувчиларнинг қандай идрок қилиб, топшириқларни қандай бажараётганини ҳамisha диққат – эътибор билан қузатиб боради.

Ўқитувчи дарс бераётганда ҳамма ўқувчиларни кўриб туриши ва айрим ўқувчилар диққатининг бошқа нарсаларга қалғиб кетишининг олдини олиши, масалан, ўқувчига жиддий бир қараб қўйиши, имо – ишора, пауза, интонацияни ўзгартириши лозим. Буларнинг ҳаммаси ўқитувчи диққатини барқарор бўлишини ва тез кўчириш хусусиятига эга бўлишни талаб қилади. Ўз диққатини тақсимлашни билмаган ўқитувчи дарсда жуда қийналади. У диққатини бир нарсага, чунончи доска олдидаги ўқувчи билан банд бўлади, бошқа ўқувчиларнинг нима қилаётганлигини кўрмайди, синфда интизом издан чиқади.

Ўқувчиларнинг ёзма ишларини эътибор билан текшириш ўқитувчидан диққатнинг ниҳоятда кучли ва барқарор бўлишини тақозо этади.

Тажрибали ўқитувчилар бир ўқувчидан сўраганда, бошқасини доскага чиқаради, учинчисига қарайди, тўртинчисининг ёнига боради, бешинчисига индивидуал топшириқ беради ва ҳоказо.

Буларнинг барчаси ортиқча оғохлантиришсиз бажарилади ва қолган ўқувчилар ҳам диққат кўлампидан четда қолдирилмайди. Бу, биринчидан, таълим – тарбия вазифаларининг муваффақиятли бажарилишини таъминласа, иккинчидан, ўқувчилар диққатининг ўқув фаолиятига ҳар доим фаол йўналтириб борилиши натижасида уларда ихтиёрий барқарор диққат тарбияланиб боради. Демак, таълим – тарбиядаги муваффақият ўқитувчи диққати ва қузатувчанлигининг юқори сифатга эга бўлишига ҳам боғлиқдир.

Ўқувчилар билимларини энг биринчи навбатда ўқитувчининг жонли нутқи орқали олади. Шунинг учун ўқувчиларнинг фанларни пухта ўзлаштириши даражаси ўқитувчи нутқининг сифатига ҳам боғлиқдир. Ўқитувчининг нутқи лексика, фонетика, талаффуз, гапларни тўғри тузиш, сўзларда урғуларни ўз жойига қўйиб гапириш ва ҳоказолар жиҳатидан тўғри бўлиши керак. Нутқда фикрлар изчил, мантиқли, асосли ва ишончли бўлиши лозим. Ўқитувчи ўз нутқида шевачиликларга йўл қўймаслиги керак. Таълим – тарбия ишида нутқнинг таъсир кучи ниҳоятда каттадир. Ўқитувчининг нутқи ўқувчиларнинг ўзларини тута билишларига, хулқ – аъвори ва фикр юритишларига ҳам таъсир этувчи кучли воситадир. Ўқитувчининг нутқида унинг хисси, интилишлари, ирода ва эътиқодлари акс этади. У нутқ ёрдами билан ўқувчиларда хурсандлик, руҳланиш, муҳаббат, садоқат, ғазабланиш, нафратланиш ҳисларини туғдиради.

Нутқнинг таъсир кўрсатувчи функциясида интонация катта роль ўйнайди. Интонацияда нозик ва мураккаб ҳислар ва характер хусусиятлари, норозилик, истак, талаб ҳислари ва шу кабилар намоён бўлади. Шунинг учун ҳам ўқитувчи ўқувчиларнинг дарс материалларини пухтароқ ўзлаштириб олишга даъват этмоқчи, маълум бир ҳаракатга йўлламақчи бўлганда, ўз нутқида талаффузга, интонацияга алоҳида эътибор беради.

Ўқувчининг ўз фикрини маълум системага солиб баён қилиши ҳам катта аҳамиятга эгадир. Бундай нутқда навбатдаги фикр ўзидан олдинги фикрдан келиб чиқиши, яъни янги фикр ўқувчиларга маълум бўлган фикрларга асосланиб баён қилиниши, нотаниш сўзлар дарҳол тушунтирилиб берилиши керак. Мохир ўқитувчининг нутқи ўзининг енгил услуби, ёркинлиги, ширалилиги билан фарқ қилади. Бундай нутқда қизиқарли фактлар, янгиликлар, ўрнида келтирилган мисоллар кўп бўлади. Ўқитувчи ўзининг талабларини, шунингдек, ўзининг танқидий фикрларини ўқувчиларнинг жонига тегадиган, қайсарлигини қўзғатадиган узун, зериктирарли панд –насихатга айлантормай, қисқа ифодаб бериши керак.

Янги билимларни ўзлаштиришда ўқитувчи нутқининг суръати тез бўлса, ўқувчилар ўзлаштирилиши лозим бўлган ўқув материалларини бир – бирига боғлаб онгли равишда идрок қилишга – тушуниб, паузалар чўзилиб кетса, фикрлар ўртада узилиб, бир – бирига боғланмай қолади. Бундай нутқ ўқувчиларнинг зериктириб, диққатларини сусайтиради. Ўқитувчи нутқининг бир хил овозда, монотонли бўлиши ўқувчиларни тез зериктириб қўяди. Ҳаддан ташқари баланд овозда гапириш ўқувчиларни асабийлаштиради, идрок сифатини пасайтиради.

Ўқитувчининг ўз нутқида грамматика талаб қилмаган сўзларни ишлатиши, (жумладан, “шундай қилиб”, “демак”, “яъни”, “масалан”, “айтайлик”, “хўш” каби “паразит” деб аталувчи сўзлар), ҳатто уларни ҳар гапда такрорлайвериши ўқувчиларга айниқса ёмон таъсир қилади. Шунингдек ўқитувчининг нутқи жуда ҳам узун, жуда ҳам қисқа бўлмаслиги лозим. Узундан – узун нутқ ўқувчиларни толиқтиради, ўқувчи бундай нутқдан асосий фикрларни ажратиб ололмайди. Жуда қисқа, зарур бўлган тўлдирувчи, аниқловчи сўз ва гаплари бўлмаган нутқда фикр етарли тўлиқ бўлмайди. Бундай қисқа нутқни ўқувчилар яхши тушуна олмайд.

Ўқитувчининг тафаккури асосан ўқув материалларини мустақил режалаштириш ва тизимли баён этишда намоён бўлади. Ўқув материаллини системали равишда баён қилиш уни аниқроқ, онглироқ идрок қилишни ва яхшироқ эсда қолдиришини таъминлайди.

Ўқитувчи ўқув материаллини китоб тилида, дарсликда бор бўлганларгагина асосланиб баён этмай, ҳар доим ижодий иш кўриши лозим. Унинг фикри қатъий, изчил, аниқ далилларга асосланган бўлиши шарт.

Ўқитувчи ўз фикрларини педагогик технология ва анъанавий ёки ноанъанавий усуллардан фойдаланиб тушунтириши керак. Шу билан бирга, ўқитувчи ўқувчиларни фактлардан мустақил равишда хулосалар чиқаришга ва умумий берилган қонун – қоида ва тушунчаларга асосланиб, айрим факт, хулосаларни тушуна олишга ўргатиш мақсадга мувофиқдир.

Ўқитувчи мавҳум тушунчаларни конкрет (аниқ) тушунчалар билан боғлай олиши керак, яъни ўқитувчи болаларга бирор қонидани айтгач, унга дарров ҳаётий мисоллар ҳам келтириши зарур. Дарс вақтида ўқувчилар томонидан қўйилмаган саволлар берилиб қолган ҳолда, ўқитувчи усталик билан ўйлаб жавоб бериши ёки бу саволга кейинроқ ишонарли далиллар билан жавоб беражагини айтиб, ваъдасини устидан чиқиши маъқулдир.

Ўқитувчи тафаккурининг мазмунлилиги, тезлиги, кенглиги каби сифатлари болаларга ўз билимларини аниқ, мазмунли, тушунарли қилиб сўзлаб беришда ҳам намоён бўлади.

Педагогик фаолият таълим - тарбия мақсадларига мувофиқ йўналтирилган ҳамда қўпгина қийинчиликларни бартараф этиш билан боғлиқ бўлган фаолиятдир.

Шунинг учун ҳам бу фаолият кишидан катта иродавий куч талаб қилади. Бу қийинчиликлар дарсга тайёрланиш, кўргазма қуроллари тайёрлаш, болаларга билим бериш ва уларни ишонтириш, синфда интизом учун курашиш ва ҳоказолардир. Бу қийинчиликларни бартараф қилиш учун ғайрат, чидам, сабр – тоқат, умуман кучли ирода керакдир.

Ўқитувчининг асосий мақсади ҳамма ўқувчиларнинг муваффақиятли ўқишига эришишдир. Мана шу асосий вазифани бажариш йўлида ўқитувчи қатор қийинчиликларни енгади. Бундай қийинчиликлардан бири, масалан, дарсда интизом масаласидир. Дарс вақтида яхши интизом бўлишининг асосий шартларидан бири ўқитувчининг талабчанлигидир. Ўқитувчи ўз олдига қўйган мақсадига қанчалик интилиз, болаларга шунчалик қўп таъсир кўрсатади. Дарсда интизом ёмонлашса, унинг сабабларидан бири ўқитувчининг дангасалиги, синфдаги тарбияга бепарво қарашидир.

Ўқитувчининг иродавий сифатига саботлилиқ хосдир. Бу бошлаган ишни муваффақият билан охирига етказа олишда намоён бўлади. Бу ирода сифати ўқитувчининг матонатига, қийин ҳолатда ўзини тута билишда ҳам кўринади. Педагогнинг талабчанлиги унинг ўқувчиларга бўлган меҳрибонлиги ва ҳушмуомалалигида ўз аксини топади. Агар булар бўлмаса, ўринсиз талабларни қўяверса ўқитувчи ўқувчилари олдига қуруқ, меҳрсиз, қаттиқ қўл, шафқатсиз киши бўлиб қолади.

Ўқувчиларга талаб қўйилганда, уларнинг шароити, индивидуал хусусияти ҳисобга олиниши керак. Иродали, талабчан ўқитувчи ҳақиқатчи, сезгир, ғамхўр бўлади.

Ўқитувчи деган шарафли касб эгаси - ўзининг илмий, маънавий эътиқоди, одоби, виждоний бурчи ва уни англаш каби асосий сифатларга эга бўлиши лозим.

Болаларни севиш, уларга меҳр – муҳаббат кўрсатиш, ўз фуқаролик бурчини ва ўз – ўзини англаш, кишилар билан ўзаро муносабатга кириша билиш, уларни қалбига йўл топа олиш, киришимлилиқ, дилкашлиқ, ҳар қандай ҳаётий ва педагогик муаммоларни ҳал қила билиш, адолатли баҳолаш каби сифатлар ўқитувчи учун жуда муҳимдир.

Ўқитувчи одоби, маданияти юксак бўлсагина, у одамларга меҳрибон, саҳоватли бўла олади, уни ҳамма ҳурмат қилади. Шунинг учун ҳам бўлғуси ўқитувчиларда бу сифатларни тарбиялашга эътибор кучли бўлиши лозим.

Педагогик таъсир этишининг муваффақияти қўп жиҳатдан педагогик одобини эгаллашга боғлиқдир. Педагогик одоби - ўқитувчининг ўқувчилар билан тўғри муносабатда, яхши муомалада бўлиши, уларга ғамхўрлик қилиши, уларнинг олдига оқилона талаблар қўйиши, ўқувчиларда инсон қадр – қимматини ҳурматлаши демакдир.

Педагогик одоби тарбияланувчиларга педагогик таъсир кўрсатишдаги меъёр ҳиссидир.

К.Д. Ушинский педагогик одоби ҳақида шундай дейди: “Мактабда ҳазилга йўл қўювчи жиддийлик ҳукм суриши лозим, аммо ҳамма иш ҳазилга, эрмакка, сертакаллуфликка, адолат тирноқ остидан кир излашга, яхшилик мулойимликка, тартиб бачканаликка айланиб кетмаслиги керак”.

К.Д. Ушинский ушбу сўзлари билан педагогик одобининг “меъёри” ни белгилайди.

А.С. Макаренко тарбиячи одобига алоҳида эътибор беради. У узундан – узоқ насихатгўйликни педагогик одобсизликнинг бир кўриниши, деб ҳисобларди. Демак, Макаренконинг педагогик одоби, унинг тарбияланувчиларга ғамхўрона, аммо ортиқча панд – насихатсиз кучли таъсир кўрсатишида кўринади. Ўз ҳиссиётларининг жўш уриб кетишига йўл қўймаслик, баъзан эса, одам ўзида пайдо бўлган ҳиссиётларни ўзининг ташқи кўриниши билан ҳам, овозининг оҳанги билан ҳам сездирмаслик ўқитувчи одобининг муҳим ҳислатидир.

Педагогик одобини эгаллаган ўқитувчи ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини, ўзларига хос хусусиятларини алоҳида ҳисобга олиб, уларни тўғри тушунадилар ва тўғри баҳолай оладилар.

Ўқитувчи ўқувчида бирор камчиликни аниқласа, унга тўғри ёндаша билиши, унга ўз вақтида ёрдам бериши керак. Ҳеч қачон ўқувчини ҳақоратлаш, жазо билан уни қўрқитиш ярамайди, ўқувчининг шахсига тегиш, инсоний қийматини тушириш ўқитувчига ёт бўлиши керак. Болаларга ишонч, эътибор ва ҳурмат уларга яхши таъсир кўрсатади. Ҳамма ёшдаги болаларга, айниқса ўсмирларга самимий, адолатли бўлган, уларни ҳурмат қиладиган ўқитувчилар ўқувчиларга кучли таъсир кўрсатади.

Педагогик одоб, педагогик фаолиятнинг барча турларида намоён бўлиб, ўқувчиларда характернинг ижобий сифатларни тарбиялашга ёрдам беради. Ўқувчилар ростгўйлик, уюшқоқлик, камтарлик, ўртоқлик, сезгирлик каби ҳислатларни аввало мактабда, ўқитувчилардан ўрганадилар.

Ўқувчиларга тарбиявий таъсир кўрсатишнинг **илтимос, маслаҳат, ишонтириш, талаб қилиш, буйруқ ва танбех бериш, жазолаш, рағбатлантириш** каби кўп усуллари бор. Аммо булардан меъёр билан фойдаланилмаса, яхши натижага эришиш мумкин эмас. Шундай қилиб, ўзининг психологик мазмуни жиҳатидан педагогик одоб ўқитувчи шахсининг мураккаб, олижаноб сифати ҳисобланади.

Ўқитувчининг одоби, маданияти юксак бўлсагина, одамларга нисбатан меҳрибон, саховатли бўла олади, уни ҳамма ҳурмат қилади. Бунинг учун очиқ қўнғил, қатъий бўлиши, ўзини тута билиши, бардошли бўлиши керак.

Ўқитувчи одоби умуминсоний ахлоқ категориялари, қоидаларини таълим - тарбия жараёнига хос хусусиятлари билан уйғунлаштириб, педагогнинг ўқувчилар, ота – оналар жамоаси, жамоатчилик вакиллари билан муносабатида ифодаланадиган касбий – ахлоқий хусусиятдир.

Ўқитувчи педагогик этика (ахлоқ)нинг қоидаларини ўзлаштириб олиши, тажрибада қўллаши, ўзининг дунёқараши ва ахлоқий тажрибаси билан таққослаши лозим. Фикрлаш, ҳис этиш ва турмушда синаб кўриш натижасида педагогик ахлоқнинг қоидалари ўқитувчининг ўз эътиқодига, интилишига, ўз ахлоқий сифатига айланади. Педагогик ахлоқда гуманизм, адолатлилик, виждонлилик, ҳалоллик, яхшилик қилиш қабилар ўқитувчилик фаолияти билан боғлиқ равишда таҳлил қилинади. Педагогик ахлоқда яхшилик тушунчаси ўқитувчи фаолияти билан боғлиқ ҳолда аниқлаштирилади.

Ўқувчи шахсини баҳолаш ўқитувчининг одоби ва педагогик тактига боғлиқ. Педагогик такт (лот. *tastus* - сезиш, одоб) атрофдаги кишилар билан муомала ва муносабатда бўлишда меъёр ҳиссига риоя қилишдан иборат ахлоқ нормасидир.

У шахсининг ақлий ҳамда ахлоқий камолот даражасини кўрсатувчи меъзон ҳисобланади. Демак, ўқитувчи ўқувчи билан ўзаро муносабатларга киришувда ва уни баҳолашда ахлоқ меъёридан четга чиқмаслиги талаб қилинади.

Таълим жараёнининг муваффақияти кўп жиҳатдан ўқитувчи билан ўқувчилар орасидаги муносабатларга боғлиқдир. Энг яхши ўқитувчи ўзи тарбиялаётган ўқувчиларнинг ички дунёсини, фикр ва туйғуларини, ҳозир кечираётган психологик ҳолатини дарров сезиб олади. Ўқувчиларни ҳозир кечираётган туйғу - ҳисларига қараб, унинг юрагига йўл топа олади. Бундай ўқитувчи болаларни севади. Ўз ўрнида ўқувчилар ҳам жуда зийрак бўладилар. Улар ўқитувчининг ўз ишига жону – дилдан берилган – берилмаганини унинг ўқув фаолиятига бўлган муносабатиданоқ билиб оладилар.

Ўқувчилар билан ўқитувчилар орасидаги муносабатда уларнинг ўз ишига, фаолиятига виждонан киришиши ва ўз масъулиятини ҳис қилиши яққол кўзга ташланади. Агар ўқитувчи ўз фаолиятига ижобий муносабатда бўлса у ўқувчиларда меҳр – муҳаббат ҳиссини пайдо қилади. Ўқитувчининг ўқитишга бўлган ижобий муносабати ўқувчиларнинг билимларни яхшироқ ўзлаштириши учун имконият туғдиради.

Ўқитувчи ўқувчига таъсир кўрсатувчи энг самарали усулларни топа олиши, тарбиявий таъсир усулларини қўллашда педагогик нуқтаи-назаридан энг яхши чорага риоя қила билиши, аниқ педагогик вазифани ўқувчи шахсининг хусусият ва имкониятларини, муайян педагогик вазиятни ҳисобга олиб иш кўриши мақсадга мувофиқдир.

Ўқувчилар билан бўлган муносабатда ва исталган педагогик таъсирни қўллашда меъёрни билиш, арзимаган иш учун кескин, қўпол ва ўқувчини хафа қиладиган даражада танбеҳ бериш, ўқувчиларда норозилик, хафагарчилик пайдо қилиш ҳам ҳақиқий педагогнинг иши эмас.

Ўқувчилар ўқитувчининг бўшанглигини, лақмалигини, принципиалсизлигини, иродасизлигини ёқтирмайдилар. Ўқувчилар қўполлик билан мажбур қилмасдан, кўрқитмасдан, шунингдек, кераксиз расмиятчиликсиз талаб қила оладиган шу билан ўз мақсадига эриша оладиган ўқитувчиларни жуда ҳурмат қиладилар.

Ўқитувчининг адолатлилиги ўқувчилар билан бўлган муносабатда алоҳида ўрин эгаллайди. Адолатли муносабат ўқувчиларни ўқитувчига яқинлаштиради. Унинг обрўсини оширади ва бундай ўқитувчига нисбатан ўқувчиларда ҳурмат ҳисси уйғонади. Адолатсизлик кўпинча ва ҳамма вақт ёмон оқибатларга олиб келади ва бундай сифат умуман ўқитувчига ёт бўлмоғи керак.

Демак, ўқитувчи билан ўқувчилар орасидаги ўзаро самимий муносабат, бир-бирини тушунган ҳолда иш кўриш, ўқувчининг психологик хусусиятларини эътиборга олиб уни баҳолаш, педагогик баҳога нисбатан одиллик, бола шахсиятини ҳақоратламай иш кўриш педагогик одоб ва муносабатларнинг асосини ташкил қилади. Ўқитувчи ўзаро муносабатларни бошқариш учун, аввало, мана шу муносабатнинг сабаби ва характерини билиши шарт. Шунинг учун ҳозирги кунда кўпчилик психологлар ўқитувчи ва ўқувчилар орасидаги муносабатларнинг характери масаласини ўрганиб, унда ўқувчи ҳақида хулоса чиқаришга шошилмаслик, уни турли фаолиятлар жараёнида кузатиш, дангаса ва интизомсиз ўқувчиларнинг ички дунёсини тушуниб, уларни қизиқиш ва идеалларини, психологик йўналишини, дунёқараш ва эътиқодларини билиб унга таъсир кўрсатиш ва унда самимийликка – бу орқали жиддий ва талабчанликка эътибор берган ҳолда муомала қилиш мақсадга мувофиқлигини таъкидламоқдалар.

Ўқитувчининг ўқувчилар билан бўладиган муомала услуби шундай бўлиши лозим, яъни, у керак ва керак бўлмаган ишга аралашмаслик, мактаб ҳаётидаги ишлар, турли хил ҳолатларга нисбатан сабр, чидам билан муносабатда бўлиш, болаларни ишларига иложи борича аралашмаслик, у ёки бу тадбирларни ташкил қилишда ташаббус кўрсатавермасликдан иборатдир. Ташаббус, аввало болалардан чиқсин.

Ўқитувчи янгиликка интилиши лозим. Бунинг учун у ҳамма вақт ҳамманинг (катта лавозимдагими ёки пастроқ лавозимдагими) гапига лақиллаб ишониб кетавермаслиги лозим. У ҳар бир ишни “ етти ўлчаб бир кес” мақомида иш кўриши аҳамиятлироқдир.

Ўқитувчи ўқувчилар билан муносабатда у ўзининг педагогик билим ва малакаларидан фойдаланадиган ва уни амалга, мактаб ҳаётига тадбиқ қила оладиган бўлмоғи лозим.

Яхши ўқитувчи ҳамма болаларни бирдай севади, айримларини жуда яхши кўриб, уни баҳосини ҳам оширмайди. У интизомсиз ўқувчиларни тартибга, улгурмайдиган ўқувчиларларни эса дарсдан кейин олиб қолиб улар билан шуғулланади. Агар суҳб ўзлаштирадиган ўқувчилар шахсига тегиб “ Сени қобилиятинг йўқ”, “хотиранг ёмон”, “дангасасан” деб уларнинг бор имкониятларини ҳам қадрламаса, у ҳолда болани ўқишга қизиқиши йўқолади, билим даражаси пасаяди. Агар уларнинг эришган энг кичкина муваффақияти ҳам инобатга олиниб, уларни мактаб турилса, ёки бола таълим мазмунини “3” га билмаса ҳам, уни дарс тайёрлаганини ҳисобга олиб “бугун анча яхши тайёрланибсан, эртага бундан ҳам яхшироқ тайёрланасан, бугундан яхши жавоб берасан” – деб рағбатлантирилса болани ўқишга қизиқиши ортади ва у ўз устида ишлашга, ҳаракат қилишга ўрганади.

Ўқитувчи болаларга қандай муносабатда бўлмасин, у ўз обрўини сақлаши керак. У етарли даражада қатъий, адолатли ва талабчан бўлиши керак. Айрим ўқувчиларга нисбатан ўта талабчанлик, айбситиш ярамайди. Болаларга нисбатан бундай муносабат уларда кўрқоқликни туғдиради, бу эса боланинг ақлий фаолиятини пасайтиради ва фаоллик, ташаббускорлигини ҳам бўшаштиради, умидсизлантиради, буларнинг ҳаммаси ўқувчининг ўқитувчига салбий муносабатини туғдиради. Бу эса унинг фани ва умуман мактабга нисбатан ёмон муносабатни келтириб чиқаради.

Ўқувчиларга бефарқ қарайдиган ўқитувчини яхши ўқитувчи деб бўлмайди. Аммо ўқитувчининг болаларга бўлган муҳаббати уларнинг ўқувчиларга бўлган талабчанлиги билан табиий боғланган бўлиши керак.

Ўқитувчи ва ўқувчилар жамоаси манфаатларининг бирлиги ўзаро муносабатларда муҳимдир. Чунки муаллим ва ўқувчи мақсадининг бирлиги таълим ва тарбия самараси учун курашнинг бирлигидир. Яхшилик фазилати иккала томоннинг ҳам яхши ниятли, ҳайрихоҳ, меҳрибон бўлишини талаб қилади. Яхшилик қарор топиши учун ёмонликка мурасасиз бўлиш лозим. Яхши истак билан ҳушмуомалалик, яхши қилиқ, яхши хатти-ҳаракатнинг бирлиги зарур.

Ҳар томонлама баркамол авлодни шакллантириш, ёшларни миллий маънавиятимиз сарчашмаларидан баҳраманд этиш, соғлом маънавий муҳит яратиш, ёшлар дунёқарашида ижобий ахлоқий қарашларни қарор топтириш ўқитувчилар зиммасига тушади.

Ёшларни мустақкам билим асослари билан қуроллантириш, уларда чуқур фикрлаш қобилиятларини ўстириш, ҳар бир нарсга ижодий ва онгли ёндошиш кўникмаларини ҳосил қилиш, мустақил Ўзбекистонимиз учун комил инсонларни тарбиялаш ўқитувчиларни ўз билим ва малакаларини ошириб боришни талаб қилади.

Энг яхши, илғор ўқитувчи ўз фанини чуқур билиши ва унга боғлиқ бўлган фанлар тизимини ҳам яхши, чуқур ўзлаштиришдан ташқари таълим - тарбия ишига илмий - услубий жиҳатдан яхши тайёрланган бўлиши лозим.

Ўқитувчи – бу бирор фан асосларини эгаллаган кишигина бўлиб қолмай, балки бу билимларни самарали равишда ўқувчилар онгига етказа билиш керак. Бунинг учун улар ўз билимларини ҳозирги замон талаблари асосида такомиллаштира боришлари, ўз устида тинмай ишлашлари, фан тараққиётини жаҳон андозалари руҳида ўзлаштиришлари, фан ва техника ютуқларини таълим жараёнига тадбиқ этиб боришлари талаб этилади.

Мактабни ислоҳ қилиш шароитида ўқитувчининг ўз устида ишлаши, малакаларини шакллантириб бориши муҳим аҳамиятга эгадир. Психологик нуқтаи назардан ўқитувчи ўз устида ишлаши, малакасини ошириб бориши унинг фаолиятини мазмуни ва асосини ташкил қилади.

Чунки ўз устида ишлаш:

1- дан, янгиликлар излаш, илғор тажрибалардан фойдаланиш, фан ва техника ютуқларини таълим жараёнига тадбиқ этиш;

2- дан, ўқувчига янги билим асосларини бериш билан бирга, уларга шунга нисбатан қизиқишлар уйғотиш, аввал эгаллаган билимлар билан янги билимларни солиштириб, улар орасидаги муаммоларни аниқлаш ;

3- дан, янги муаммоларни ҳал қилиш, тажрибалар ўтказиш, янги хусусият ва қонуниятларни кашф қилиш;

4- дан, ўз касбига қизиқиш, эътиқодни шакллантириш;

5- дан, ўқувчилар билимини янада кенгайтириш ва уларда илмий эътиқодларни шакллантириш имконини беради.

Ўз малакасини ошириб бориш орқали ўқитувчи бу билимларни педагогик фаолиятга тадбиқ қилибгина қолмайди, балки уни касбга йўналтирган фаолиятини мазмун ва сифат жиҳатидан қайта қуради, умумий – сиёсий билимларни такомиллаштиради, фан соҳасидаги янгиликларни билиш ва уни ҳаётга тадбиқ этиш, маданий ҳаётимиздаги янгиликлар билан танишади.

Ўқитувчи ўз билимларини такомиллаштириш, билим доирасини кенгайтириш учунгина ҳаракат қилмай, балки ўз услубий ихтисосини кундан - кунга ошириб боради. У ўзи ҳар бир дарсга мустақил тайёрланади, янгиликлар излайди, материални анъанавий ёки ноанъанавий усуллар ёрдамида баён этишга ўрганади, ўтган дарсда йўл қўйган хато ва камчиликларга йўл қўймасликка ҳаракат қилади, ўз тажрибаларини бошқа ўқитувчилар билан муҳокама қилади. Буларнинг ҳаммаси унинг тажрибасини такомиллаштира боради. У илғор ўқитувчиларнинг тажрибаларини таҳлил қилади, уларни умумлаштиради ва улардан тегишли хулосалар чиқариб, таълим учун энг қулай, энг самарали усулларни танлаб олади.

Ўқитувчининг малакасини ошириш турли йўللار билан амалга оширилмоғи мумкин.

1- дан, Республикамизда халқ таълими ходимларининг малакасини ошириш институтларида, вилоят халқ таълими ходимларининг малакасини ошириш институтларида, Тошкент халқ таълими ходимларининг малакасини ошириш институти ва Авлоний номидаги халқ таълими ходимларининг малакасини ошириш Марказий институтида;

2- дан, ўз устида мустақил ишлаш, мустақил билим олиш жараёнида;

3-дан, илғор ўқитувчиларнинг иш тажрибаларини ўрганиш, уларнинг дарсларини кузатиш, улар билан суҳбатлашиш, муаммоли вазиятларни биргалашиб ҳал қилиш жараёнида;

4- дан, Шарқ мутафаккирларининг таълим – тарбияга оид меросини ўрганиш ва улардан фойдаланиш;

5- дан, қардош республикаларда ва чет эллик олимларнинг педагогик фаолиятидаги янгилик ва тажрибаларни ўрганиш орқали малакалар оширилади.

Ўқитувчининг ўз устида ишлаши унинг изланишини аниқ мазмуни ва шакли:

а) ўқитувчининг ёшига ;

б) педагогик тажрибасига;

в) яшаш ва ишлаш шароитига;

г) ўқитаётган фанига ва уни қай даражада идрок қилинишига;

д) қизиқишларига (барқарор ёки бекарорлиги)

е) ўқувчиларнинг билим ва тайёргарлик даражасига боғлиқдир.

Илғор ўқитувчи бўлиш учун у тинмай ўз билимини, тажрибасини ошириб бориш, бу йўлда учрайдиган муаммоларни бартараф қила олиш, қийинчиликлардан қўрқмай мақсадга интилиш талаб қилинади.

Шуни айтиш керакки, “интилганга толе ёр” дейишганидек, ўз устида изланган, янги билим чўққиларини эгаллашга интилган ўқитувчигина – олийжаноб ва ҳурматли устоз бўла олади.

Фойдаланилган адабиётлар :

1. Каримов И.А. “Юксак малакали мутахассислар тараққиёт омили”. Т. 1995
2. Каримов И.А. “Баркамол авлод – Ўзбекистон келажакнинг пойдевори”. Т. 1997
3. Давлетшин М.Г. ва бошқалар. “Ёш даврлари ва педагогик психология”. Тошкент. 2004.
4. Давлетшин М.Г. “Замоновий мактаб ўқитувчиси психологияси”. Т. 1998
5. Очилов М. “Ўқитувчи одоби”. Т. “Ўқитувчи”. 1996